

Антон Гецов¹

(ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България)

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ГРАМАТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ В АПОЗИТИВНИТЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Anton Getsov

ON THE GRAMMATICAL RELATIONS IN THE APPOSITIVE WORD GROUPS

Резюме: В изследването се прави опит да се представи историята на схващанията на българските езиковеди относно лингвистичния статус на словосъчетанията, съдържащи определяемо и приложение. Акцентът се поставя върху начина, по който различни автори интерпретират както граматическите отношения между компонентите на анализиранияте словосъчетания, така и конкретните синтактични връзки, чрез които се реализират тези отношения. Ако в миналото основният проблем е еклектичното смесване на обособяването с апозицията, в съвременните проучвания вниманието се фокусира върху трудността при идентификацията на синтактичните функции на компонентите на апозитивното словосъчетание. Ключовата причина за амбивалентната идентификация е, че без да се прилага универсален и непротиворечив критерий, като приложения се дефинират твърде различни и от семантична, и от морфологична гледна точка изреченски компоненти.

Abstract: The paper aims at presenting the history of the Bulgarian linguistic thought on the status of word groups consisting of an appositive and a nominal it modifies. The research focus is laid on the multitude of ways authors interpret both grammatical relations between the components of the analysed word groups and the syntactic connections by means of which such relations are realized. While in the past the main problem had to do with mixing of detached secondary

¹ a.getsov@uni-vt.bg

parts and the apposition, at present studies focus on the difficulty of identifying the syntactic functions of the components in the appositive word group. The main reason for such an ambivalent identification is that sentence components, which differ both semantically and morphologically, are defined as appositions without applying any sound criterion.

Ключови думи: синтаксис; апозитивни словосъчетания; приложение; граматически отношения; синтактични връзки; прилагане.

Key words: syntax, appositive word groups, apposition, grammatical relations, syntactic connections.

Предмет на настоящия доклад са апозитивните словосъчетания и по-конкретно – ключовите схващания на лингвистите за вида и изразяването на граматическите отношения между техните компоненти. Препратката към оригиналната идея на Филип Фортунатов, който през 1899 г. определя съчетанията, съдържащи определяемо и приложение, като „неграматични словосъчетания“², логично би превърнала следващите разсъждения в нонсенс. Радикалният възглед на ученика на академик Фьодор Буслаев придобива още по-голяма значимост с оглед на вижданията на Ф. Фортунатов за централния обект на изучаване от синтаксиса. Според него той е словосъчетанието, а не изречението. Всъщност като всяка радикална идея и тази не се възприема единодушно и еднозначно не само от неговите съвременници, но и от бъдещите изследователи. Истината, особено в науката, както винаги е разнолика, амбивалентна и дискуссионна.

В българското езикознание въпросът за граматическата връзка между приложението и определяемото е решен сравнително ясно и непротиворечиво.

Може да се каже, че Манол Иванов е първият български лингвист, който застъпва тезата, превърнала се в традиционна, за характера на граматическото отношение в апозитивните словосъчетания. В своя „Синтаксис на българския език“ той разглежда приложението (апозитията) като едно от „посредствените пояснения на изречението“, което, заедно с определението, члена и несъгласуваното

² Доводът на Ф. Фортунатов е, че в словосъчетанията от типа *поет Пушкин* не е обозначено чрез езикови форми отношението на единия предмет на мисълта спрямо другия (Фортунатов 1957: 453).

пояснение, се отнася към съществително име в изречението. Въпреки че М. Иванов подчертава факта, че приложението е „*по-самостоятелно определение*“, тъй като то невинаги се съгласува с поясняваната дума по род и число и освен това има незадължителна употреба, в представената дефиниция приложението се тълкува като разновидност на определението: „§ 49. Приложението е особен вид пояснение, което се съгласува с поясняваната от него дума по падеж (...) § 50. Приложението при туй може да има различен род и число, ала то *трябва* да се съгласува с поясняемото и по род и число, щом това някак си допусшат думите“ (Иванов 1905: 32–36). Очевидно е, че за М. Иванов между двата компонента на апозитивното словосъчетание е налице подчинително отношение, което се реализира чрез синтактичната връзка *съгласуване*. Той анализира и добре илюстрира разликата между определението и приложението, но не се опитва да прецизира различията в типа синтактична връзка – за него определението се съгласува във всички случаи с определяемото, докато „приложението се съгласува само тогава, когато позволяват думите“.

Схващанията на М. Иванов в основни линии се възприемат и се утвърждават от авторите на граматика в края на 30-те и в началото на 40-те години на XX век. Според Петър Калканджиев приложението е разновидност на определението, която „може да добие значителна самостоятелност в изречението“. Подобно на М. Иванов, който смята, че приложението „често пъти може да се махне от изречението, без да се повреди мисълта“ (Иванов 1905: 33), П. Калканджиев пише, че приложението „притежава значителна самостоятелност – може да приеме свои пояснения, чувства се като нещо отделно в изречението и може да бъде извадено от него, без да пострада целостта и завършеността на основната му мисъл“ (Калканджиев 1938: 364). Изтъкването на самостоятелността на тази синтактична категория и от двамата автори до голяма степен се дължи на смесването на необособените приложения както с обособените части с функция на приложение, така и с обособени части с функция на определение, допълнение, обстоятелствено пояснение. Това е типично за българските синтетични трудове по синтаксис, издавани по това време, като най-вероятната причина е влиянието на руската граматическа традиция у нас.

В концепцията на П. Калканджиев има привидно незначителен нюанс, който обаче е твърде съществен от съвременна гледна точка.

Авторът пише: „Подобно равностойно с определяемото име и не всякога напълно съгласувано определение се нарича **приложение**“ (Калканджиев 1938: 364). От „по-самостоятелно определение“ (М. Иванов) приложението вече се тълкува като „равностойно с определяемото име“. За съжаление авторът не развива тезата за паритета между двата компонента, която неслучайно отбелязва, вероятно поради смущаващото противоречие в тази дефиниция – приложението е равностойно с определяемото име, но едновременно с това то е и негово определение (макар и невинаги съгласувано).

В излезлите през 1939 година граматика на Никола Костов и на Стефан Младенов и Стефан Попвасилев за граматическото отношение между компонентите на апозитивните словосъчетания изобщо не се споменава. Едно от твърденията на Н. Костов обаче заслужава специално внимание: „В тази служба съществителните, обикновено нечленувани, се отнасят към имената, до които стоят, като родови към видови. В някои случаи определение и определяемо са от един род, но това не е задължително. По-често такива определения се отнасят към апозициите, но това може да се оспори, тъй като липсва най-съществената особеност на апозицията – голямата ѝ независимост като определение. Друг случай, в който съществителното име, употребено безпредложно, изпълнява служба на определение, е когато заема истинско положение на апозиция (приложение)“ (Костов 1939: 207). От примерите в изложението, илюстриращи последното твърдение, става ясно, че под апозиция (приложение) Н. Костов разбира обособена част с функция на приложение. Допускането, че логико-семантичното отношение *род – род* се дублира от граматическия паритет, е в противоречие с витиевата формулираната теза, че приложението е разновидност на определението, т.е., че чрез него се реализират подчинителни (атрибутивни) отношения.

Академик Александър Теодоров-Балан, който, въпреки че категорично приема приложението за „особен вид примет“ (т.е. за определение), подчертава недвусмислено, че приложението и съществителното име, към което то се прилага, са в равна служба, без подчинение, т.е. те са равнопоставени от синтактична гледна точка: „Особен вид примет се явява, ако към съчетание *незнаен монах* приставиме още дума напр. *светогорец*, или *хилендарец*, или *Паусий*, та стане:

незнаен монах, светогорец, пише нам търпеливо история; тогава съществителното име *светогорец* ще гълкува същината *монах*; обаче то я определя не като неин признак, но като друга още, самозначна същина; то се п р и - л а г а към нея в равна служба, без подчинение. Дума в такава прилогова служба се казва прилог (лат. *ap-positio*)“ (Теодоров-Балан 1940: 34). В тази дефиниция за първи път се прави перспективен опит да се отрази една от съществените характеристики на приложението – че чрез двата компонента на апозитивното словосъчетание се обозначава един и същ денотат. В същото време в нея прозира колебание, което е симптоматично за множество както стари, така и съвременни концепции – по-предпочитано и комфортно е да се обясни каква не е (или не би могла да е) граматическата връзка в апозитивното словосъчетание, отколкото каква е. Това, че двете „същини“ са в равна служба, че между тях не е налице подчинение, значи ли, че отношението между тях е съчинително? Освен това и акад. Балан, както мнозина от своите предшественици и съвременници, дефинира по начин, различен от съвременната българска лингвистика, функциите на определение, приложение и обособена част. Според него *цар Симеон* е съчетание с примет (т.е. *цар* е определение); *Симеон, цар* е съчетание с прилог (т.е. *цар* е приложение); *цар, Симеон* е съчетание отново с прилог (т.е. *Симеон* е приложение) (Теодоров-Балан 1940: 431). Или, казано накратко, според Балан отношението между приложение (от съвременен гледище) и определяемо (от типа *цар Симеон*) категорично е подчинително, определително; отношението между определяемото и обособеното приложение (от типа *Симеон, цар*) със сигурност не е подчинително, но и не става ясно какъв е неговият граматичен статус.

Подобно схващане за словосъчетанията, които в съвременния български синтаксис се дефинират като словосъчетания, съдържащи определяемо и приложение, представя и Димитър Попов. В учебника си в раздел „Определение“ той дава следните примери за словосъчетания, съдържащи определение и определяемо: *цар Симеон, капитан Ноев, учител Гатьо, нос Емине, баба Стойна, отец Паусий, река Янтра, босилек цвете, дружество Сила, вестник Мир, хотел София* и др., като посочва, че вторият компонент е „определение, което в случая клони към приложение, без да има неговата отличи-

телна обособеност“ (Попов 1942: 181). Изключително важно е да се отбележи, че Д. Попов е единственият български езиковед, който в разрез с рутинно възприетите у нас тези смята, че определяемото във всички подобни случаи е името, което означава по-общо понятие (*цар, капитан, учител, нос, баба, отец, река, цвете, дружество, вестник, хотел*)³. От логическа гледна точка той несъмнено е прав – чрез родовото (общото) понятие предметът се назовава за първи път, а чрез видовото (конкретното, индивидуалното) понятие този предмет получава второ (допълнително) наименование. Независимо от това колкото провокативно, толкова и продуктивно хрумване (авторът не аргументира по никакъв начин твърденията си), Д. Попов смята, че от граматическа гледна точка отношението в коментиранияте словосъчетания е подчинително, а синтактичната връзка, която специално е подчертана, е съгласуване. Що се отнася до раздела „Приложение“, в него очаквано се анализират обособени части на изречението, при това не само с функция на приложение, срв.: „Обособено определение, допълнение или обстоятелство, което разкрива от особена страна поясняемото, се нарича **приложение**“ (Попов 1942: 183).

Любомир Андрейчин е автор на следващата граматика, която е с несъмнена значимост в българската езиковедска наука. Той не посочва изрично, че приложението е вид определение, нещо повече – пише, че приложението като съществително не се съгласува с определяемото по род и число. На базата обаче на косвени данни, извлечени от раздела „Приложение“, може да се направи изводът, че в учебника се налага тезата за наличие на подчинително отношение

³ Тезата на Д. Попов кореспондира с широко възприетото от представителите на Белградската лингвистична школа схващане относно интерпретацията на термина *апозиция*. „Според тях приложението не е апозиция, а атрибут. В синтагми като *птица ластовица, кнез Лазар, цар Душан, професор Ягич, Милич барјактар, град Загреб* съществителните *птица, кнез, цар, професор, барјактар, град* не са апозиции или приложения, а са атрибути, които означавали неопределени понятия. Апозицията според М. Стеванович определя само определени понятия. От примерите, които се привеждат, се вижда, че понятието апозиция се покрива с приетото в съветското и българското езикознание понятие обособени части“ (Попов 1978: 210). Подобно схващане в руското езикознание зачитава Александър Потebня (Потebня 1958: 109).

между компонентите на апозитивното словосъчетание. Л. Андрейчин избистря и рационализира гледната точка на Балан, като формулира възможно най-стегнатата и лаконичната дефиниция: „Приложението е съществително име, което определя друго съществително, като дава друго название на същия предмет“ (Андрейчин 1942: 465). За Андрейчин членуването на определяемото е ключов критерий при идентификацията на синтактичните функции на компонентите на апозитивното словосъчетание. Това е причината той да възприеме и да наложи идеята, че в зависимост от това дали съществителното нарицателно е членувано, или не е членувано, то може да функционира като определяемо или като приложение. Така например според него в съчетанието *адвокат Петров* определяемото е *Петров*, но в съчетанието *адвокатът Петров* определяемото е *адвокатът*. Използваният от Л. Андрейчин семантико-синтактичен подход трудно би могъл да се приеме безрезервно, защото авторът никъде не аргументира тезата, наложена от Александър Востоков още в средата на XIX век. Тя накратко гласи, че при модела *съществително нарицателно* + *съществително собствено*, ако с нарицателното се обозначават географски обекти, титли, звания, длъжности, роднински отношения и пр., съществителното нарицателно функционира като приложение, а ако със собственото се обозначават улици, организации, институти, книжовни произведения, съществителното собствено функционира като приложение. Освен това, що се отнася до изтъкването на определеността на имената като базов критерий, в съвременния български език има съществителни нарицателни, които никога не се членуват, както и такива, които се употребяват предимно нечленувани (Стоянов 1980: 246). Като се има предвид, че съществителните от посочените две групи често функционират като компоненти в апозитивните словосъчетания, тази особеност до голяма степен поставя под съмнение универсалността на подобен критерий.

В учебниците, издадени през 50-те и 60-те години на XX век у нас, се утвърждават базовите постановки, залегнали в „Основна българска граматика“. Така например Еньо Николов (Андрейчин и др. 1955: 294–296) и Минко Иванов (Андрейчин и др. 1957: 255–259) представят приложението по сходен начин. Акцентира се върху кла-

сификацията на приложенията въз основа на разнородни логико-семантични признаци, върху изразяването на приложението (тук се прави важното уточнение, че приложението се изразява не само със съществително име, но и със субстантивирана част на речта и дори със словосъчетание), върху правописа и пунктуацията на приложението, върху членуването му. Съвсем бегло се изтъкват относителната самостоятелност на приложението и фактът, че то не се съгласува с определяемото. Ако обаче съгласуването като синтактична връзка се отхвърля, какво е граматическото отношение между компонентите на апозитивното словосъчетание? То все пак остава ли в рамките на подчинението, или пък е някакъв екзотичен (или енигматичен) преход между координацията и субординацията? Очевидно за времето си тези въпроси не са били актуални и значими.

В своя многократно издаван учебник (първо издание – 1961 г.) Константин Попов обръща внимание преди всичко на логико-семантичните особености на приложението, но категорично посочва, че то е разновидност на определението, което обикновено се прилага към него без помощта на предлог (Попов 1979: 173). Странно е, че това виждане на автора не е подкрепено с адекватна интерпретация в раздел „Словосъчетание“, в който словосъчетанията, съдържащи определяемо и приложение, не са отбелязани нито при видовете подчинителни връзки, нито при видовете именни словосъчетания с опорна дума *съществително име*. Единствените словосъчетания, съдържащи две съществителни имена, които са представени в изложението, са съчетанията с определяемо и несъгласувано определение (с предложно и безпредложно свързване). Впрочем това необяснимо несъответствие с натрапчива последователност се повтаря и в следващите синтетични трудове по синтаксис, като естествено се подценяват или се negliжират очевидните трудности, свързани с интерпретацията на тази синтактична категория.

Двайсетина години по-късно К. Попов се опитва да прецизира своето мнение по отношение на граматическото отношение в апозитивните словосъчетания. „Приложението все пак е определение, което се намира в особена атрибутивна връзка спрямо водещата дума (определяемото). Тази връзка не е подчинителна, тя е sui generis. От друга страна, приложението като определение и определяемото Ches-

то пъти са паратактично разположени като две граматически еквивалентни именни слова, които могат при определени условия да се заместват, изпускат, членуват, разместват“ (Попов 1978: 212). Авторът се стреми да разсече своеобразния логико-граматически „гордиев възел“, като стига до парадоксално заключение – въпреки че връзката между определяемото и приложението е особена а атрибутивна, тя не е подчинителна. От това обаче следва, че атрибутивните отношения не са разновидност на подчинителните отношения – нещо, което е немислимо да се приеме и което самият К. Попов никъде и по никакъв начин не декларира. Рационалното зърно в неговите разсъждения е определянето на връзката като *sui generis* (уникална, особена, единствена по рода си). Несъмненият принос на К. Попов е, че надграждайки тезата на акад. Балан за „равната служба“ на двата компонента и за липсата на подчинение между тях, той отчетливо разграничава необособените приложения от обособените части. В примерите, които са използвани, за да се илюстрира уникалният характер на граматическата връзка, се съдържат само необособени приложения. Освен това при разграничаването на синтактичните функции на компонентите на апозитивните словосъчетания авторът, макар и без специално да го подчертава, се опитва успешно да прилага комуникативния подход. Без да преувеличава ролята на членуването като диференциален признак, подобно на Л. Андрейчин, К. Попов го тълкува, наред с възможността за изпускане, заместване, разместване на компонентите в този тип словосъчетание, като особеност, която в значителна степен зависи от контекстовите условия и от комуникативните цели.

За Стефан Брезински, автор на раздела „Приложение“ в Академическата граматика, приложението е разновидност на определението и се прилага към него обикновено безпредложно (Стефанов-Брезински 1983: 181). Това свое схващане авторът поддържа и в статията си, озаглавена красноречиво „Приложението като вид определение“ (Брезински 1987: 3–4). Това означава, че за него отношението между компонентите на апозитивното словосъчетание категорично е подчинително, а използваната синтактична връзка е прилагане. В цитираната статия Ст. Брезински необосновано смесва приложението

със сказуемното определение (Срв. например изречението *Тя дойде прекрасна*, в което думата *прекрасна* е определена като приложение.).

По-интригуващо обаче е друго твърдение на автора. Анализирайки употреби от типа *Тя – пролетта – дойде прекрасна*, той пише, че приложението *пролетта*, чрез което се разрушава възможността за получаване на амфиболия и се премахва двусмислената семантика на фразата, се употребява като дублиращ подлог, който уточнява, конкретизира най-общата семантика на местоимението подлог *тя* (Брезински 1987: 5). Първо, невъзможно е приложението да се употреби като подлог, при това дублиращ – това означава една и съща изреченска част да изпълнява две различни синтактични функции. Второ, очевидно е налице смесване на няколко синтактични категории и техните функции – подлог, приложение, обособена част. В Академическата граматика, чийто съавтор, както вече стана ясно, е и Ст. Брезински, дублирането на подлога (става дума за дублиран, а не за дублиращ подлог!) е представено така: „Както в разговорната, така и в книжовната реч подлогът може да се дублира, т.е. да се изкаже с различни думи. Най-често това става, когато той е изразен с местоимение, което по начало е по-неопределено и по-абстрактно по значение от съществителното име. Втората част от състава на подлога може да стои непосредствено до първата и да приеме обособен характер, а може и да не е обособена“ (Попов 1983: 123). В същото време Елена Георгиева, като разглежда допълнителните значения на обособените приложения, допуска, че те често се употребяват и с цел да се изтъкнат определени качества, например на субекта (подлога), напр. *Той, борецът, той, човекът на премеждията и случайностите, увеличае по своя страшен път това ясно, любещо дете* (Георгиева 1983: 49)⁴. Подобна позиция защитава и Ив. Недев: „В словосъчетания от първолично или второлично местоимение в именителен падеж и съществително име приложение е съществителното име, тъй като от двете съставки на словосъчетанието признак може да означава съществителното име. Местоимението не притежава

⁴ Странно, но пък достатъчно показателно е решението на авторката да не включи това допълнително значение в раздела „Обособени части“ на собствената си монография, излязла едновременно с Академическата граматика.

такава „способност“ (...) Във всички приведени примери приложението е обособено“ (Недев 1989: 69).

В крайна сметка в коментираният случай дублиран (двусъставен) подлог ли е налице (както пише К. Попов), дублиращ подлог (както смята Ст. Брезински) или подлог, пояснен от обособена част с функция на приложение (както твърдят Ел. Георгиева и Ив. Недев)? Същност амбивалентното тълкуване на конструкции от типа *тя, пролетта; той, борецът* и др. е следствие от комплицираните синкретични синтактико-семантични отношения в изречението, които затрудняват, а понякога и блокират търсенето и намирането на достатъчно адекватен и ефективно работещ подход при тяхното анализиране и концептуализиране.

За Иван Недев, който приоритетно налага комуникативния подход, умело съчетавайки го с логико-семантичния, приложението е вид определение, а словосъчетанията от приложение и неговото определяемо са разновидност на именните словосъчетания (Недев 2014: 145–156). Макар и да не е заявено в прав текст, е ясно, че за автора, който стриктно се придържа към тезите на К. Попов, отношението между компонентите е подчинително. Що се отнася до характера на синтактичната връзка, авторът посочва: „За приложение може да се говори само при наличие на словосъчетание, изградено от две съществителни имена чрез синтактичната връзка прилагане...“ (Недев, Събев 1989: 64–70). Въпреки категоричното си твърдение обаче и той, подобно на К. Попов, не включва апозитивните словосъчетания в раздела „Словосъчетание“ на своя учебник, нито пък ги използва, за да онагледява синтактичната връзка *прилагане*.

Петър Пашов също смята, че приложението е разновидност на определението, което ще рече, че между компонентите на апозитивните словосъчетания е налице подчинително отношение, но относно дефинирането на вида на синтактичната връзка се забелязва известно противоречие. От една страна, авторът твърди, че: „Невинаги е лесно изведнъж да установим кое от двете съществителни имена е приложение, тъй като те се свързват помежду си чрез просто прилагане – нито едното от тях не мени формата си, за да се пригоди към другото“ (Пашов 1989: 289), а от друга страна, той декларира, че: „Приложението, както вече беше казано, не мени формата си, за да се съгласува

с определяемото съществително, но когато се назовават лица, има известно изискване за съответствие на рода на съществителните“ (Пашов 1989: 291). Обективно погледнато, изводът, който се налага, е, че видът на синтактичната връзка е различен за различните типове апозитивно словосъчетание.

В книгата си „Строеж на българското изречение“ Йордан Пенчев не отделя особено внимание на словосъчетанията, изградени от приложение и определяемо. Разглеждайки формите на свързване, той обаче прави важно уточнение, свързано пряко със синтактичната връзка *съгласуване* и косвено – със синтактичната връзка *прилагане*: „В известен смисъл съгласуването също може да се приравни към прилагането, ако се вземе под внимание, че в много езици зависимото прилагателно не се съгласува с главната си част. Всъщност съгласуването, както и управлението, е само приписване на определени морфологични признаци и съответно задаване на граматични морфемни въз основа на отношението на зависимост. При това езици като българския показват двойко отбелязване на това отношение: зависимото прилагателно се свързва чрез съгласуване с главното съществително, но когато е главно прилагателното, то се свързва със зависимото съществително с предложна връзка: *богата руда – богата на руда*. Ето защо посоката на зависимост се установява независимо от съгласуването“ (Пенчев 1984: 17). Би било добре идеята за приравняването (частичното отъждествяване) на двете синтактични връзки – *съгласуване* и *прилагане* – да бъде доразвита и обогатена с оглед на подчинителните словосъчетания в българския синтаксис, но и самото ѝ фиксиране може да се приеме като значителна крачка в разкриването и осмислянето на разнородните и многостепенни отношения на зависимост между компонентите на именните словосъчетания.

Въведеният от Й. Пенчев в българското езикознание метод на генеративно-трансформационния синтаксис сполучливо е приложен от Петя Бъркалова в нейния учебник „Българският синтаксис – познат и непознат“. Използвайки достиженията на генеративно-трансформационната граматика и на теорията на управлението и свързването, авторката прилага качествено нова изследователска стратегия. „В нашата програма за търсене – пише тя – видимо е умозрителното построение, емпиричните данни се търсят. В т.нар. позитивистични

програми е обратното – видима е емпирията, теоретичните спекулации се отричат като средство за извличане на знания“ (Бъркалова 1997: 54). Сред анализиранияте NN структурни схеми П. Бъркалова обръща специално внимание на съчетанията с приложение, за които твърди, че те са съчетания от субординативен тип, т.е. граматическото отношение между компонентите на съчетанието е подчинително, а подчинителната връзка се реализира чрез прилагане. Освен това се подчертава изрично, че: „(...) прилагането „работи“ и в двете посоки: в *проф. Мирчева* имаме предпоставено разширение, а в *хотел „Марица“* – задпоставено“ (Бъркалова 1997: 57).

В опита си да анализира апозитивните словосъчетания Мони Алмалех, който прави обстоен преглед на схващанията за техния статус в българската лингвистична литература, прилага семантико-дистрибутивен и „собствено“ семантичен подход. Неслучайно един от основните въпроси, който си задава авторът, е: „Имаме ли различни степени на апозиция (сила на прилагането)?“ (Алмалех 1993: 51). Той приема безусловно дефинициите на К. Попов и Й. Пенчев за характера на прилагането като един от типовете синтактична връзка и убедено защитава идеята за многостепенния и разностранния характер на приложението, опитвайки се прецизно и задълбочено да диференцира степените на апозиция. Като отчита дори случаите от типа *господин Пенев, леля Гена, чичо Марин*, при които по традиция се говори за частично, непълно или случайно съгласуване по род и число, М. Алмалех изгражда стройна система от опозиции в рамките на именното прилагане, отразяващи адекватно според него езиковите реалности. Авторът на единствената засега монография, чийто предмет са апозитивните словосъчетания, последователно обособява случаи на контекстово и неконтекстово прилагане, всяко от които може да бъде слабо и силно, както и първо и второ. Едновременно с това той оригинално обвързва сложната йерархия на степените на прилагане с възможността за метатеза на синтактичните функции на компонентите на апозитивното словосъчетание. Накратко казано, това е първата оригинална концепция в българската лингвистика, в която добре премислено и аргументирано се определят не само синтактичното отношение и синтактичната връзка между приложението и определяемото, но и скрупулъзно се очертават параметрите на типа

синтактично свързване, като се прави грижливо обоснована вътрешна диференциация.

В друга монография, чийто предмет са именните фрази в българския език, Петя Осенова си поставя за цел да ги разгледа в рамките на една от съвременните лингвистични теории – опорната фразова граматика (Осенова 2009). Разглеждайки именните фрази от обобщения апозитивен тип NP NP, авторката твърди, че: „Връзката между съставките на апозициите не е еднозначна. Синтактично тя е прилагане (*дядо Петър*), но семантично е предикация (*Петър е дядо; Дядото се казва Петър*)“ (Осенова 2009: 161). По-важна обаче е друга теза на авторката – тя смята, че съществителните нарицателни имена, с които се именуват роднински и социални роли в обществото, функционират като опора в апозитивната фраза, а съществителните собствени имена – като адюнкт. Подобна позиция за пръв път толкова категорично се заявява в съвременния български синтаксис. Макар и от гледната точка на теорията за частите на изречението, тя безусловно се възприема в настоящото изложение.

Пенка Радева се придържа към традиционното разбиране за приложението. Според нея „то е разновидност на определението“ (което значи, че отношението между компонентите на апозитивното словосъчетание е подчинително), а „във формално отношение определяемостта и приложението представляват две съществителни, свързани чрез прилагане“ (Радева 2015: 94). Акцентът при представянето на тази второстепенна изреченска част е поставен върху неговото логико-семантично разнообразие. Интерес предизвикват наблюденията на П. Радева, свързани с една неотбелязана досега разновидност на приложенията. Става дума за разширените, както тя ги нарича, приложения от типа *Чл.-кор. проф. д. ф. н. Иван Добрев е предложен за академик от катедра „Лингвистика и старобългаристика“; Император Василий II Българоубиец си е извоювал печална слава*, които могат да бъдат както еднородни (в първия пример), така и разнородни (във втория пример). Тази разновидност на приложението е изключително често срещана в институционалните дискурси и е натоварена с множество прагматични конотации, което е основателна причина тя да бъде подробно анализирана и описана.

В появилото се неотдавна учебно помагало за студенти Ивелина Савова още в дефиницията за приложението като второстепенна

част на изречението отбелязва вида на синтактичната връзка между него и определяемото – *прилагане*, а малко по-нататък уточнява: „1.2.2. Свързва се с определяемото чрез прилагане – т.е. смислово се съполага, прилепа се, без да се пригажда граматически към главното съществително име. От начина на връзката произтича и названието му (приложение)“ (Савова, Добрева 2016: 97). Освен семантичната класификация на приложенията, вниманието в изложението се фокусира върху т.нар. метатеза на приложението в резултат на промяната на изреченските условия във връзка с категорията *определеност* и със словоредното разположение на елементите. Ив. Савова коректно се придържа към превърналите се вече в традиционни схващания за апозитивните словосъчетания, като прецизно, ясно и кратко формулира ролята на словоредата и на категорията *определеност*. Тя разглежда конкретно словосъчетанията, образувани по модела *съществително нарицателно + съществително собствено*, и отчита факта, че определеността на нарицателното име се изразява чрез пряко членуване, а собственото съществително име носи характерната за всички собствени имена индивидуална определеност, въз основа на което заключава: „Първото определено съществително име в словосъчетанието е определяемо (подлог, допълнение, обстоятелство и т.н.), а другото съществително име е приложение“ (Савова, Добрева 2016: 99). Изведеното като правило твърдение не предизвиква възражения, когато съществителното нарицателно е членувано, напр. *актьорът Къванч Татлату, компютърният гений Бил Гейтс, архитектът Пламен Доков, планината Олимп* и пр. В тези случаи компонентите *актьорът, компютърният гений, архитектът, планината* получават статус на определяеми. Това е в съгласие и със зависимостите, установени в словосъчетанията, образувани по модела *съществително нарицателно + съществително нарицателно*, напр. *блогърка(та) ловец, дете(то) чудо, жена(та) шеф, пещерняк(а) любител*, в които първото съществително, независимо дали е членувано, или не е, се приема за определяемо. Дискусионно е тълкуването на случаите, в които съществителното нарицателно не е членувано и за които по традиция се смята, че именно нарицателното име функционира като приложение. Това е в явно противоречие с логико-семантичния подход, според който като определяемо се дефинира общото (родовото) понятие, а

като приложение – конкретното (частното, видовото, индивидуалното) понятие. Напълно закономерно в Академическата граматика се твърди: „Приложението дава друго название, по-стеснено на определяемото си. В съчетанието *вестник* „Труд“ определяемото съществително *вестник* означава надредно, родово понятие, а приложението „Труд“ стеснява обема на това понятие, то е вече индивидуално понятие, конкретизиращо обема на родовото понятие *вестник* (Стефанов-Брезински 1983: 181). От логическа гледна точка в апозитивните словосъчетания, образувани по модела *съществително нарицателно + съществително собствено*, чрез съществителното нарицателно се назовава надредното, родовото понятие, а чрез съществителното собствено се назовава видовото понятие, което служи, за да се стесни, да се конкретизира и да се индивидуализира по-общото понятие.

В заключение може да се каже, че в основните синтетични трудове по синтаксис у нас словосъчетанията, образувани от определяемо и приложение, се представят по традиция, установена в руското езикознание още през първата половина на XIX век от Николай Греч и Александър Востоков. Граматическото отношение между компонентите на тези словосъчетания се определя като подчинително. Перспективните, но спорадични опити на Александър Теодоров-Балан и особено на Константин Попов, ако не да се излезе извън орбитата на хипотаксиса, то поне тази граматическа зависимост да се постави под въпрос, явно звучат (и преди време, но и сега) достатъчно смущаващо, поради което не са оценени по достойнство, а идеите на двамата лингвисти не се подемат от други автори. Що се отнася до типа на синтактичната връзка в рамките на подчинителното отношение, отново в повечето учебници се възприема рутинната теза, че става въпрос или за непълно съгласуване, или за прилагане, което в някои случаи се съчетава със (замества от) съгласуване. Единственото изключение е концепцията на Мони Алмалех, в която се прави успешен опит за отчетливо диференциране и вътрешна йерархизация на разнородните проявления на прилагането като синтактична връзка в рамките на апозитивните словосъчетания.

Основната причина за липсата на повече новаторски подходи и на креативни решения относно граматичния статус на отношението

в апозитивните словосъчетания е рутинното и необосновано придържане към традицията, без да се отчитат както съвременните достижения в тази сфера, така и интензивното развитие на самите апозитивни словосъчетания, използвани в съвременния български език. Допълнителна причина е механичното и хаотичното понякога смесване на различни синтактични категории – определение (съгласувано и/или несъгласувано) и приложение, обособени части и приложение и най-вече – определяемо и приложение. Тази еклектика, макар да е по-характерна за граматиките от началото и средата на миналия век, и днес намира място в синтактичната ни литература.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 1993:** Алмалех, М. *Семантика и синтаксис*. С.: УИ „Св. Климент Охридски“. **Almaleh 1993:** Almaleh, M. *Semantika i sintaksis*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Андрейчин 1942:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. С.: „Хемусъ А.–Д.“. **Andreychin 1942:** Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: „Nemus A.–D.“.
- Андрейчин и др. 1955:** Андрейчин, Л., Костов, Н., Мирчев, К., Николов, Е., Стойков, Ст. *Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители*. С.: „Народна просвета“. **Andreychin i dr. 1955:** Andreychin, L., Kostov, N., Mirchev, K., Nikolov, E., Stoykov, St. *Balgarski ezik. Uchebnik za pedagogicheskite uchilishita za nachalni uchiteli*. Sofia: „Narodna prosveta“.
- Андрейчин и др. 1957:** Андрейчин, Л., Иванов, М., Попов, К. *Съвременен български език. Част II. Учебник за I и II курс на учителските институти*. С.: „Народна просвета“. **Andreychin i dr. 1957:** Andreychin, L., Ivanov, M., Popov, K., *Savremenen balgarski ezik. Chast II. Uchebnik za I i II kurs na uchitelските institute*. Sofia: „Narodna prosveta“.
- Брезински 1987:** Брезински, Ст. *Приложението като вид определение*. // *Български език и литература*, № 1, 3–7. **Brezinski 1987:** Brezinski, St. *Prilozhenieto kato vid opredelenie*. // *Balgarski ezik i literatura*, № 1, 3–7.
- Бъркалова 1997:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат. Увод в курса по синтаксис на съвременния български език*. Пловдив: ПУИ „Паисий Хилендарски“. **Barkalova 1997:** Barkalova, P. *Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat. Uvod v kursa po sintaksis na savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: PUI „Paisiy Hilendarski“.

- Георгиева 1983:** Георгиева, Ел. *Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище*. С.: „Народна просвета“.
- Georgieva 1983:** Georgieva, El. *Obosobenite chasti na izrechenieto ot sintaktichno i ot stilistichno gledishte*. Sofia: „Narodna prosveta“.
- Иванов 1905:** Иванов, М. *Синтаксисъ на българския езикъ за III класъ*. Второ издание. Пловдив: Издание и печатъ на Хр. Г. Данов, 1905.
- Ivanov 1905:** Ivanov, M. *Sintaksis na balgarskiya ezik za III klas*. Plovdiv: „Hr. G. Danov“.
- Калканджиев 1938:** Калканджиев, П. *Българска граматика*. Книгоиздателство „Христо Г. Данов“ – О. О. Дружество Пловдив – София.
- Kalkandzhiev 1938:** Kalkandzhiev, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: „Hr. G. Danov“.
- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. С.: „Казанлъшка долина“.
- Kostov 1939:** Kostov, N. *Balgarska gramatika*. Sofia: „Kazanlashka dolina“.
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов, Ст., Попвасилев, Ст. *Граматика на българския езикъ*. С.: „Казанлъшка долина“.
- Mladenov, Popvasilev 1939:** Mladenov, St., Popvasilev, St. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: „Kazanlashka dolina“.
- Недев 2014:** Недев, Ив. *Български език. Синтаксис и пунктуация*. Силистра: Издателство и печатница РИТТ.
- Nedev 2014:** Nedev, Iv. *Balgarski ezik. Sintaksis i punktuatsiya*. Silistra: RITT.
- Недев, Събев 1989:** Недев, Ив., Събев, С. Към въпроса за разграничаването на приложението от неговото определяемо. // *Език и литература*, № 3, 64–70.
- Nedev, Sabev 1989:** Nedev, Iv., Sabev, S. Kam vaprosa za razgranichavaneto na prilozhenieto i negovoto oprdlenie. // *Ezik i literatura*, № 3, 64–70.
- Осенова 2009:** П. Осенова. *Именните фрази в българския език*. С.: „ЕТО“.
- Osenova 2009:** Osenova, P. *Imennite frazi v balgarskiya ezik*. Sofia: „ETO“.
- Пашов 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. С.: „Народна просвета“.
- Pashov 1989:** Pashov, P. *Prakticheskа balgarska gramatika*. Sofia: „Narodna prosveta“.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. С.: „Наука и изкуство“.
- Penchev 1984:** Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie*. Sofia: „Nauka I izkustvo“.
- Попов 1942:** Попов, Д. *Българска граматика*. С.: „Христо Г. Дановъ“.
- Popov 1942:** Popov, D. *Balgarska gramatika*. Sofia: „Hr. G. Danov“.
- Попов 1978:** Попов, К. Структурни, семантични и функционални особености на апозицията (приложението) в българския и сърбохърватския език. // *Славянска филология. Том XV*. С.: УИ „Св. Климент

- Охридски“, 207–218. **Попов 1978:** Popov, K. Strukturni, semantichni i funkcionalni osobenosti na apozitsiyata (prilozhenieto) v balgarskiya i sarboharvatskiya ezik. // *Slavyanska filologiya. Tom XV*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 207–218.
- Попов 1979:** Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис. Четвърто издание*. С.: „Наука и изкуство“. **Попов 1979:** Popov, K. *Savremenen balgarski ezik. Sintaksis*. Sofia: „Nauka i izkustvo“.
- Попов 1983:** Попов, К. Главни части на изречението. // *Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис*. С.: Издателство на БАН, 113–154. **Попов 1983:** Popov, K. Glavni chasti na izrechenieto. // *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. III. Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 113–154.
- Потебня 1958:** Потебня, А. А. *Из записок по русской грамматике. Т. I – II*, М.: Учпедгиз. **Potebnya 1958:** Potebnya A. A. *Iz zapisok po russkoy gramatike. T. I – II*. Moskva: Uchpedgiz.
- Радева 2015:** Радева, П. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Словосъчетание и просто изречение*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. **Radeva 2015:** Radeva, P. *Zapiski po sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Slovosachetanie i prosto izrechenie*. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Савова, Добрева 2016:** Савова, Ив., Добрева, Сн. *Български синтаксис. Учебно помагало за студенти*. В. Търново: „Фабер“. **Savova, Dobрева 2016:** Savova, Iv., Dobрева, Sn. *Balgarski sintaksis. Uchebno potagalo za studenti*. V. Tarnovo: „Faber“.
- Стефанов-Брезински 1983:** Стефанов-Брезински, Ст. Приложение. // *Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис*. С.: Издателство на БАН, 181–182. **Stefanov-Brezinski 1983:** Stefanov-Brezinski, St. Prilozhenie. // *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. III. Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 181–182.
- Стоянов 1980:** Стоянов, Ст. *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология. Трето издание*. С.: „Наука и изкуство“. **Stoyanov 1980:** Stoyanov, St. *Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik. Fonetika i morfologiya. 3-to izdanie*. Sofia: „Nauka i izkustvo“.
- Теодоров-Балан 1940:** Т.-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. С.: „Т. Ф. Чипев“. **Teodorov-Balan 1940:** T.-Balan, Al. *Nova balgarska gramatika*. Sofia: „T. F. Chipev“.
- Фортунатов 1957:** Фортунатов, Ф. Ф. О преподавание грамматики русского языка в средней школе. // *Избранные труды. Т. 2*. М.: Учпедгиз, 429–462. **Fortunatov 1957:** Fortunatov, F. F. O prepodavanie grammatiki russkogo yazyka v sredney shkole. // *Izbrannye Trudy. T. 2*. Moskva: Uchpedgiz, 429–462.